

ПРОБЛЕМА ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Сучасні західні теорії демократичної правової держави об'єднані однією проблемою, а саме осмисленням нової реальності, яка затвердилася на Заході протягом останніх тридцяти років. Насамперед, йдеться про необхідність перегляду ліберальної демократичної теорії. Відтепер потрібно виходити не з заздалегідь визначених волі і думок індивідів, але з процесів їх формування у дискурсі, обговоренні. Деліберативна⁴ демократія раціонального дискурсу, обговорення, переконання, аргументації, компромісу, що вибудовується в їх «безпартійному» варіанті.

Найбільш відомими дослідниками проблеми деліберативної демократії є Ю. Хабермас і К. Поппер.

Ю.Хабермас, ідучи услід за Кантом, наголошує, що ідея гідності розумної істоти полягає в тому, щоб коритися тільки тому закону, який вона сама собі встановлює. Тож воля розумної істоти мусить розглядатися як законодавствуюча. На цих постулатах виникають різні юрисдикції і правові системи західного суспільства. За Ю.Хабермасом, правовий устрій, якому підпорядковані члени суспільства, має бути авторизований ними самими, тобто індивіди, яким адресовані норми, що регулюють суспільне життя, постають також і як їх автори. Самі громадяни встановлюють правила свого сумісного життя [1, с.202–204]. Тож йдеться про новий «розподіл влади» – не між гілками державної влади, а між добровільними і автономними об'єднаннями громадськості, які в сумісній життєдіяльності створюють ті чи інші форми впорядкування суспільства.

Німецький правник, в супереч тим чи іншим різновидам юридичного позитивізму, наголошує, що сучасний правовий устрій пронизаний напругою між позитивністю і легітимністю права, і що норми легітимні тільки тоді, коли вони заслуговують на вільне визнання кожним членом правової спільноти. «Значимі ті і тільки ті норми, з якими могли б погодитися всі ті, на кому могли б відобразитись наслідки прийняття цих норм» [1, с. 85].

Подібно до І. Канта, Ю. Хабермас доходить висновку, що правові норми не можуть бути зрозумілі як прості соціальні факти. Це фактичність особливого типу – її природа трансцендентальна [1, с.204–205]. Право висновується і укорінюється в реальності, яка виходить за межі існуючої структури політичної влади. У більш ранній час цю трансцендентальну реальність вбачали в божій і природній справедливості. Сьогодні її вбачають в до – і надпозитивних правах людини, демократичних цінностях і інших зв'язаних з ними уявленнях.

У контексті проблематики деліберативної демократії Ю.Хабермаса чільне місце посідає проблема громадянства і національної ідентичності.

Підставовими мотивами, які викликали потребу прояснити складне відношення громадянства і національної ідентичності, є: по–перше, становлення Союзу європейських держав, важливою віхою якого є набрання

⁴ Деліберативний – від лат. *deliberatio* – обговорення.

чинної сили в 1993 р. угоди про спільний внутрішній ринок; в межах цього Союзу по–новому висвітлюється відношення національної держави до демократії: демократичні процеси в межах національних держав безнадійно відстають від процесів економічної інтеграції, які мають місце на наднаціональному рівні. По–друге, потужна міграційна хвиля з бідних регіонів Сходу і Півдня, з якою найближчими роками ще сильніше доведеться зіштовхнутися Західній Європі, надає проблемі переселенців нові масштаби. Цим самим загострюється протиріччя між універсалістськими засадами демократичної правової держави, з одного боку, і партикуляристськими вимогами збереження цілісності усталених форм життя – з другої [1, с. 209–210].

Говорячи про становлення «постнаціонального суспільства», німецький правник стверджує, що поняття нації як суб'єкта держави втрачає те смислове навантаження, яке було підставовим для терміну «національна держава» на порозі Нового часу. Сьогодні, з перетворенням Європейського Союзу в політичний союз, поволі зникає і класична форма національної держави. За переконанням Ю.Хабермаса, національна держава лише на певний час встановила тісний зв'язок між «етносом» і «демосом». У відповідності зі своїм поняттям громадянство завжди було незалежним від національної ідентичності. Національна свобода не співпадає зі справді політичною свободою громадян у внутрішніх справах. Лише останнім часом поняття «громадянство» набуває смисл громадянського статусу, який опінують через громадянські права [1, с.211–244].

Опрацьовуючи проблему національної держави і демократії в об'єднаній Європі, німецький правник зазначає, що історичне перетворення населення в нації, які формують державу, здійснювалося під гаслом націоналізму. Сьогодні ж необхідна нова політична самосвідомість, яка відповідає ролі Європи в світі ХХІ ст. Європі як цілому випадає другий шанс. Тільки демократичне громадянство, яке не замикає себе партикуляристськи, в змозі підготувати шлях для затвердження статусу громадянина світу, котрий вже сьогодні отримує певний вияв у всесвітніх політичних комунікаціях. Політична інтеграція, яка здійснюється за допомогою інституту демократичного громадянства, утворює один з аспектів цієї всезагальної соціальної інтеграції. Вже Кант зафіксував феномен світової громадськості, яка тільки сьогодні стає політичною реальністю в комунікативних зв'язках спільноти громадян світу [1, с.224–244].

Вагомий внесок в опрацювання проблеми деліберативної демократії належить й К.Попперу. У його вченні про «закрите» і «відкрите» суспільство засадничим є принцип моральної автономії. «Закритим» він називає суспільство, організоване на тоталітарному принципі на підставі авторитарно встановлених і незмінних норм. Всупереч йому «відкрите» суспільство засноване на потужному критичному потенціалі людського розуму, де не просто терплять, а всіляко стимулюють за сприяння демократичних інститутів іншу думку, інтелектуальну свободу індивідів і соціальних груп, спрямовану на вирішення соціальних проблем і невпинне реформування суспільства.

Уточнюючи смисл демократії, К. Поппер підкреслював важливість збереження певних інститутів через невпинне вдосконалення, зокрема, тих,

які дають ефективну (а не на папері) можливість громадянам контролювати і критикувати владу, а у випадку необхідності замінити її на іншу. Демократичним є тільки те суспільство, де дії влади реально обмежені правом народу усунути її. За англійським правником, політична лінія на зміцнення інститутів, що охороняють демократію, не в змозі забувати про вихідну передумову, згідно з якою у суспільстві мають місце приховані антидемократичні тенденції як в середовищі тих, ким управляють, так і у владних структурах. Повалення демократії означає зникнення всіх прав. Навіть за умови збереження економічного поступу соціальна покора стає імперативом, а свавілля влади безмежним. Нарешті, якщо влада не визнає інститутів, які гарантують меншості можливість впроваджувати в життя мирні оздоровчі реформи, такий режим впевнено кваліфікується як тиранія.

Таким чином, правник виокремлює головну ознаку відкритого суспільства, а саме у відкритому суспільстві законне вільне обговорення, і висновки публічних дискусій впливають на політику. «Я думаю, – нотує К.Поппер, – що відкрите суспільство – і реальність, і водночас деякий ідеал. В одному суспільстві демократія постане більш зрілою, розвиненою, відкритою, ніж в другому. Це залежить від багатьох факторів: від історичного минулого, традицій, політичних інститутів, методів виховання, нарешті від людей... Напевно, я міг би досить чітко відмежувати демократію від диктатури. Жива та демократія, в межах якої є інститути, які дозволяють здійснити повну заміну уряду, не вдаючись до насильства, тобто не застосовуючи фізичних репресій. Демократія, коли вона є, вказує шлях до реально відкритого суспільства. І це процес поступовий. Я вірю в розум, думаю, що ми всі маємо багато попрацювати, щоб підготувати себе до поведінки такого типу. Не думаю, що це просто, що всі такі розумні: розумні люди завжди рідкість... Я за індивідуальну свободу і...ненавиджу нахабну всюдозволеність бюрократів. На жаль, держава – неминуче зло, яке неможливо усунути... Прагнення до раціоналістичного суспільства є реалістичним, а зовсім не утопією» [2, с.148–150].

За К.Поппером, в свободному суспільстві за допомогою суворої критики і продуманих реформ можливо досягати справедливості. Але в умовах суспільства, закритого для критики, де тиран оточений натовпом підлабузників, не йдеться про справедливість. Очевидно, підсумовує автор, що багато в чому людські істоти нерівні. Єдине, що не суперечить вимозі не топтати людську гідність, – наявність у всіх рівних прав. Однак рівність перед законом не є фактом, це політичний момент, підстава якого – моральний вибір, вибір на користь розумності власної і чужої поведінки. Віра в розум невіддільна від гуманності, терпимості і несумісна з авторитарними домаганнями» [2, с.320–322].

У контексті проблематики деліберативної демократії чільне місце посідає й новий підхід тлумачення феномену громадянського суспільства. Інституційне ядро громадянського суспільства однаково складають недержавні і неекономічні союзи на добровільних засадах, зокрема культурні, церковно-релігійні, професійні, спортивні й інші об'єднання, а також політичні партії і профспілки, в межах яких формуються думки, ідеї, цінності,

мотиви, орієнтації. Саме такі об'єднання здатні сформувати громадянське суспільство нового типу, суспільство дійсно плюральне і відповідальне.

Тож західні теоретики держави і права прагнуть знайти принципи і цінності нового суспільного устрою на засадах багатобічної комунікації індивідів, груп, країн, регіонів.

Отже, якщо раніше мало місце розмежування громадянського суспільства і держави, за якою громадянське суспільство трактувалося як відносно гомогенна (однорідна) приватна сфера, то подальший історичний розвиток, особливо сучасний, показав, що неформальні стосунки сім'ї, сусідства, обштинної релігійності, неформальних угруповань сплелися з громадським життям, з державним регулюванням. Це змушує змінити статус приватної сфери і спрямувати зусилля на процес виникнення нових ідеалів і цінностей в комунікативній щоденній практиці, за якої відбувається «усупільнення приватної особи».

Зміні цього статусу сприяло й поширення електронних засобів масової інформації і такі супровідні явища, як реклама, комерціалізація, стрімке поширення інформації. Відтепер необхідно рахуватися з «новою категорією впливу» – громадськістю, структурованою і здебільшого керованою засобами масової інформації.

По суті виникла нова сфера життя, нова сфера політичної і будь-якої іншої взаємодії, за якої громадськість критично формує власну думку, здобуває і осмислює інформацію, словом, формує плюралістське, а не уніфіковане поле думок і суджень.

З усього сказаного випливає, що у західній теорії йдеться про інше розуміння суті демократизації, можливої в сучасних умовах.

Тепер вона може полягати у встановленні нового «розподілу влади» – не між гілками державної влади, але між різними недержавними угрупованнями громадськості, котрі в сумісній життєдіяльності творять ті чи інші форми впорядкування суспільства. Ці громадські форми мають затвердити себе паралельно тому регулюванню відносин у суспільстві, яке здійснюється офіційними адміністративно-владними установами.

Новий «розподіл влади», своєю чергою, призводить до зміни природи владарювання. Відтепер владарювання, не є, як це передбачено доктриною юридичного позитивізму, деяким однобічним відношенням, за яким покора забезпечується виключно силовою перевагою влади. Владарювання є двосторонніми відносинами, де обидві сторони (державна і громадянська) мають права і обов'язки, тобто пов'язані взаємністю.

Під цим кутом зору головна ідея, яку висувують сучасні західні правники, полягає в тому, щоб у самому понятті права (всупереч всім різновидам юридичного позитивізму) відобразити відносини взаємності, якими пов'язані держава і громадяни. Найбільш повною мірою таке відображення має місце як в різності юрисдикцій і правових систем західного права, так і у визнанні автономності і трансцендентності права (тобто його відокремленості від політики держави і переваги над політичною владою), як невід'ємних його атрибутів.

Таким чином, новий «розподіл влади», легітимація держави і права та новий підхід до тлумачення громадського суспільства є складниками теорії

і практики демократії, мають важливе значення й для порівняльних досліджень у сфері сучасного українського суспільства, що трансформується.

Список літератури: Юрген Хабермас. Демократи. Разум. Нравственность. М., 1995. 2. Поппер Карл Раймунд. Открытое общество и его враги. Т.2., М., 1992.

Надійшла до редколегії 29.07.03